

Perspektiv på politisk idéhistoria

Redaktörer
Hjalmar Falk
My Klockar Linder
& Petter Tistedt

Södertörns högskola
(Södertörn University)
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge

www.sh.se/publications

© Författarna

Omslag: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson

Tryck: E-print, Stockholm 2023

Södertörn Studies in Intellectual and Cultural History 9
Södertörn Academic Studies 93
ISSN 1650-433X
ISBN 978-91-89504-34-9 (tryck)
ISBN 978-91-89504-35-6 (digital)

Mänskliga rättigheter som politiskt-temporalt problem

Debatten runt Claude Lefort kring 1980

Tomas Wedin

1970-talet var ett decennium präglad av djupgående politiska förändringar i västvärlden. Årtiondet inleddes med att den monetära ordning som präglad efterkrigstidens rekordår kollapsade 1971. Kort därpå följde oljekriserna. Parallellt med detta växte det successivt fram en djupare insikt rörande miljöproblemens omfattning. Tidigare forskning har visat hur dessa förändringar bidrog till en omorientering av vår temporala orientering, det vill säga hur människor förstår sig själva och sin tillvaro i relation till det förflutna, nuet och framtiden.¹ Den framstegsoptimism som var kopplad till den snabbt expanderande välfärdskapitalistiska ordningen ersattes av allt dystrare framtidsprognoser. De utopiska impulser med tydligt uttalade förväntningar om en ljusare framtid som till exempel socialismen hade inspirerat till i över hundra år kom nu att i bästa fall ersättas av förhoppningar om att kunna

¹ François Hartog: *Régimes d'historicité. Expérience de temps* (Paris, 2015); David Harvey: *The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change* (Oxford, 1990); Raymond Williams: *The politics of modernism. Against the new conformists* (London, 1989), 96–97; Aleida Assmann: "Transformations of the Modern Time Regime" i Chris Lorenz & Berber Bevernage (red.): *Breaking up time. Negotiating the borders between present, past and future* (Göttingen, 2013), 41.

upprätthålla redan genomförda reformer, i värsta fall av dystopiska scenarier om en stundande uttömning av jordens resurser.

I detta kapitel visar jag hur detta skifte i temporal orientering kommer till uttryck i en debatt rörande de mänskliga rättigheternas implikationer för modern politik. Debatten ifråga utspelades mellan de tre kollegorna Claude Lefort (1924–2010), Marcel Gauchet (1946–) samt Pierre Manent (1949–), samtliga filosofer, i den reflektionsgrupp för politisk teori som historikern François Furet ledde vid *École des hautes études en sciences sociales* (EHESS) mellan 1977 och 1985.² Det skriftliga utbytet mellan de tre rörande frågan om mänskliga rättigheter inleddes med att Lefort 1980 lät publicera essän ”Droits de l’homme et politique”. Det uttalade syftet var att formulera ett politiskt-teoretiskt försvar för de mänskliga rättigheterna som ett centralt element i en vital demokrati. Hans text sporrade direkt hans före detta lärjunge och nära samarbetspartner Gauchet att formulera en replik på hans försvar. Kort därefter gick även Manent in i debatten.

Studieobjektet är idéhistoriskt relevant därför att gruppen var en formativ miljö för flera av Frankrikes idag mest framstående politiska tänkare (utöver de redan presenterade kan även nämnas den i Sverige mer välbekante Pierre Rosanvallon, professor vid *Collège de France*). Gruppen utgör härigenom en viktig källa till en bättre förståelse för dagens politisk-teoretiska debatt i Frankrike. Ytterligare ett skäl till att intressera sig för gruppen är att de idéer som tog form genom utbytet senare skulle komma att utgöra en viktig inspirationskälla för Samuel Moyn, den mest inflytelserika deltagaren i den nutida och mer välbekanta engelskspråkiga

² Gauchet och Lefort, vilka arbetat tillsammans sedan slutet av 1960-talet, kom i kontakt med Manent i den reflektionsgrupp som Furet ledde under sin tid som rektor vid *École des hautes études en sciences sociales*, EHESS (1977–1984). Gruppen träffades regelbundet för att diskutera det moderna samhället som historiskt och politiskt problem utifrån olika teman. Gruppen bildades 1977 och mynnade mot slutet av hans period som rektor ut i bildandet av Institut Raymond Aron (1984). Seminariet fortlöpte med olika teman från år till år men genomgick en förändring 1980 då såväl Gauchet som historikern Pierre Nora utslöts ur seminariet efter en konflikt mellan Gauchet och Lefort. Marcel Gauchet, skriftlig kommunikation maj 2020.

forskningen kring mänskliga rättigheter som benämns den ”historiska vändningen”.³ I fokus här står frågor rörande de mänskliga rättigheternas historicitet, det vill säga deras ursprung samt hur deras innebörd har förändrats under den moderna epoken.⁴ Debatten har emellertid från start även, via de historiska frågorna, kretsat kring de mänskliga rättigheternas ideologiska hemvist och relation till andra politiska förändringar såsom nyliberalism och ökad ekonomisk ojämlikhet i det senmoderna samhället.⁵

Frågan om de mänskliga rättigheternas historicitet var även en del av den diskussion som står i fokus här. Men som jag ska visa intresserade sig deltagarna även för *hur* de mänskliga rättigheterna *påverkar* vår temporala orientering. Den konkreta fråga som kommer vägleda min analys av debatten lyder: hur föreställer sig de tre författarna att de mänskliga rättigheterna påverkar vårt sätt att relatera till det förflutna, samtiden, framtiden samt den bortomtemporala kategorin evighet? Jag kommer dels att fokusera på hur de menar att de mänskliga rättigheterna *påverkar* vår temporala orientering, dels hur de *värderar* dessa effekter. Det rör sig sålunda inte om en heltäckande analys av utbytet mellan de tre utan om ett framhävande av en aspekt av deras debatt.

Angreppssättet som ligger till grund för studien ska jag benämna ett politiskt-temporalt perspektiv. Perspektivet framhåller ett tema som författarna i olika utsträckning själva är medvetna om, om än i olika utsträckning. Tydligast är denna medvetenhet hos Gauchet, vilken skrivit mycket om politiskt handlande och

³ Tomas Wedin: ”The origins of Samuel Moyn’s *The last utopia*”, accepterad med ändringar av *Global intellectual history*.

⁴ Se till exempel: Devin O. Pendas: ”Toward a new politics? On the recent historiography of human rights” i *Contemporary european history*, 21:1 (2012); Philip Alston: ”Does the past matter? On the origins of human rights” i *Harvard law review*, 126:7 (2012); Christopher McCrudden: ”Human rights histories” i *Oxford journal of legal studies*, 35:1 (2015); Miia Halme-Tuomi-saari & Pamela Slotte: ”Revisiting the origins of human rights. Introduction” i *Revisiting the origins of human rights* (Cambridge, 2015).

⁵ Tomas Wedin & Carl Wilén: ”The historical turn in human rights. Thematic phases, historical conjunctures and theoretical issues”, under granskning för *The international journal of human rights*.

temporal orientering.⁶ Att de för resonemang som är uttryck för kopplingen mellan temporal orientering och politik är också en anledning till att jag valt just deras diskussion som studieobjekt. I analysen kommer jag således växla mellan att återge vad de explicit tar fasta på med avseende på temporal orientering och mänskliga rättigheter och synliggöra sådant som framträder först genom det skisserade perspektivet.

Perspektivet som jag utgår ifrån kan tillämpas på en mängd både historiska och samtida politiskt relevanta fenomen. I fokus står manifesta och/eller latent antaganden om temporal orientering i ett forskningsobjekt. Det kan användas för att studera hur antaganden/praktiker inom sociala rörelser, partier, etcetera, påverkar deras temporala orientering, och i förlängningen hur dessa i sin tur påverkar samhällsliga strukturer. Bidrar de temporala logiker som en politisk rörelse aktiverar och reproducerar till att fördjupa och stärka eller till att motarbeta de uttalade mål som manifest förordas? Ett belysande exempel på en sådan konflikt är mobiliserandet av det förflutna inom högerpopulistiska rörelser. Dessa framställer sig som förespråkare av traditioner och gemenskap och glorifierar, i linje med vad Zygmunt Bauman benämnt retrotopier, det förflutna.⁷ Samtidigt har ofta samma partier en stark marknadsorientering och en stark tilltro till teknisk utveckling, vilket vittnar om en stark framtidsoptimism. Baumans analys är ett exempel på ett politiskt-temporalt angreppssätt, vilket skulle kunna vidareutvecklas till exempel genom att man undersöker de temporala spänningar som ryms inom samtida högerpopulistiska politiska partier och rörelser (men även – såklart – även inom andra politiska rörelser). Gemensamt för dessa exempel och föreliggande fallstudie är ett fokus på hur idéer, politiska ideal (som

⁶ I hans svit om den moderna demokratins framväxt är frågan om temporal orientering en av de tre analytiska ”poler” genom vilka han analyserar den representativa demokratins historiska bakgrund och utveckling: Marcel Gauchet: *L’Avènement de la démocratie* band 1–4 (Paris, 2007–2017).

⁷ Zygmunt Bauman: *Retrotopia* (Cambridge, 2017). Retrotopier ska jämföras med det under den moderna epoken vanliga bruket att förlägga utopier i framtiden, se exempelvis: Reinhart Koselleck: *The practice of conceptual history. Timing history, spacing concepts* (Stanford, 2002), 84–99.

mänskliga rättigheter), politiska rörelser med mera påverkar samhällets temporala orientering.

Omvänt kan perspektivet emellertid även mobiliseras för att studera hur mer övergripande strukturella samhälleliga tendenser påverkar innebörden i det politiska språket. Ett exempel på detta är vad den franske historieteoretikern François Hartog benämner historicitetsregimer. Med detta avser han de dominerande sätt att orientera sig temporalt som präglar olika epoker.⁸ I blickfånget vilar här frågan hur de strukturella förutsättningarna under olika perioder och i olika samhällen villkorar de sätt som politiska idéer struktureras temporalt.

Ett tredje exempel på tillämpningsområde är ideologianalysen. Här skulle temporal orientering kunna komplettera etablerade analytiska kategorier såsom synen på frihet och jämlikhet, relationen mellan individ och kollektiv, samt skillnaden mellan värdeomdömen och handlingsrekommendationer inom olika ideologier.⁹

Genom att det öppnar upp för vitt skilda typer av studier möjliggör perspektivet ett synliggörande av hur olika former av temporal orientering kan samexistera och konkurrera med varandra vid en och samma tidpunkt. Såväl Hartogs intresse för historicitetsregimer som historikern Christopher Clarks fokus på en regims skiftande temporala orientering över tid är uttryck för politisk-temporal perspektiv.¹⁰ Perspektivet bidrar härmed till att synliggöra vad den norska filologen Helge Jordheim har benämnt ”multipla temporaliteter”, varmed avses att olika former av temporal orientering existerar parallellt.¹¹ Snarare än att bidra med nya

⁸ Hartog: *Régimes d'historicité*. Ett exempel på ett mer strukturellt angreppssätt är de olika teorier om tidens acceleration i det moderna samhället, se exempelvis: Hartmut Rosa: *Social acceleration. A new theory of modernity* (New York, 2013).

⁹ Se exempelvis Sven-Eric Liedman: *Surdeg. En personlig bok om idéer och ideologier* (Stockholm, 1980).

¹⁰ Christopher Clark: *Time and power. Visions of history in German politics, from the Thirty Years War to the Third Reich* (Princeton, 2019).

¹¹ Idéerna bakom begreppet tillskriver Jordheim Reinhart Koselleck. Jordheim framhåller hur Kosellecks historieteoretiska tänkande rör sig mellan tre olika spänningsfält: mellan naturlig och historisk tid, inom- och utomspråklig

distinktioner till det historieteoretiska fältet synliggör således det här presenterade perspektivet på ett lättfattligt vis ett perspektiv som kan ta sig många olika uttryck, samt till att framhålla varför detta är särskilt relevant för forskningsfältet politisk idéhistoria.

Claude Lefort: de mänskliga rättigheterna som motor till politisk reflektion

Debatten om de mänskliga rättigheterna tog form mot bakgrund av den allt starkare ställning som mänskliga rättigheter successivt fick under andra halvan av 1970-talet, i synnerhet i Frankrike.¹² Här fick publikationen av Aleksandr Solzjenitsyns *Gulagarkipelagen* (1973, på franska 1974) ett enormt genomslag i synen inte bara på Sovjetunionen, utan på kommunismen i allmänhet som ett alternativ till den rådande kapitalistiska samhällsordningen. Även den politiska utvecklingen i den före detta franska kolonin Kambodja bidrog till att de mänskliga rättigheterna under perioden kom att få en framskjuten ställning i det offentliga samtalet i Frankrike. Till detta kommer den symboliskt viktiga promulgationen av mänskliga rättigheter i Helsingfors år 1975, vilken inspirerade till kritiken mot den tjeckiska regimen som formulerades i Charta 77. Det sistnämnda kom att få ett stort medialt genomslag i Frankrike via ett antal inflytelserika dissidenter från Östblocket för vilka rättighetsfrågor spelade en central roll.¹³

tid, samt diakron och synkron tid, och att det därför är ett misstag att, som vissa velat göra gällande, läsa Kosellecks som en periodiseringsteoretiker. Tvärtom, menar Jordheim, öppnar Kosellecks studier, inte minst hans Braudelinspirerade idé om *Zeitschichten*, upp för ett analytiskt mer flexibelt och rättvisande angreppssätt som han benämner multipla temporaliteter, vilket underminerar det statiska period/epokperspektiv som Jordheim vänder sig emot. Helge Jordheim: "Against periodization. Koselleck's theory of multiple temporalities" i *History and theory* 51:2 (2012).

¹² François Dosse: *Le saga des intellectuels français II. L'avenir en miettes 1968–1989* (Paris, 2018), 337–343.

¹³ Michael Scott Christofferson: *French intellectuals against the left. The anti-totalitarian moment of the 1970s* (New York, 2004), 162–168; Dosse: *Le saga des intellectuels français*, 337.

När Lefort formulerade sitt försvar för de mänskliga rättigheterna 1979 var udden huvudsakligen riktad mot två fronter. Dels riktade han sig mot de medialt mycket uppmärksammade så kallade ”nya filosoferna” [*nouveaux philosophes*], framförallt André Glucksmann och Bernard-Henri Lévy, vilka såg mänskliga rättigheter som ett skydd av individen mot politiken och staten. Mot bakgrund av de totalitära erfarenheterna bör vi, som Lévy uttryckte det i en uppmärksamrad bok, låta etiken ersätta politiken.¹⁴ De kan ses som ett typiskt uttryck för ett svar på den skisserade politiska omorienteringen i Frankrike under 1970-talet.

Leforts kritik var emellertid även riktad mot det marxistiskt inspirerade avfärdandet av mänskliga rättigheter som går tillbaka till Marx kritik i ”Om judefrågan” (1844). Marx kritiserar här de mänskliga rättigheterna för att primärt verka som en ideologisk dimridå – det borgerliga samhällets formella fri- och rättigheter – som skyler över de reella ojämlikheter som klassamhället vilar på och kontinuerligt reproducerar. Såväl de ”nya filosofernas” vurmande för en etisk vändning bort från politiken som avfärdandet av mänskliga rättigheter som blott en ”formell” dimridå kan förstås som en förlängning av den politiska logik som kalla kriget inspirerat till. Samtidigt vände han sig även mot det försvar av mänskliga rättigheter som vuxit fram inom ramen för den kontraktsbaserade, liberala traditionen, där samhället förstås utifrån den enskilde rättighetsbärande individen. I motsats till denna tradition menar Lefort att de mänskliga rättigheterna finns i kraft av att vara en politisk form som hela tiden aktualiseras genom att olika grupper tar dem i anspråk för att omvandla det politiska landskapet.

I syfte att beskriva Leforts förståelse av de mänskliga rättigheterna kommer jag att fokusera på två aspekter av hans argumentation. Jag inleder med att visa hur han försökte synliggöra vad han uppfattade som den moderna rättighetsformens särdrag som politisk form genom sin kritik av den unge Marx. Jag vidareutvecklar sedan i ett andra steg hans resonemang genom att visa

¹⁴ Bernard Henri-Lévy: *La barbarie à visage humain* (Paris, 1977), 226.

hur han menar att de till sin själva form generar en för det demokratiska samhället nödvändig politisk aktivitet.

Hur Lefort föreställer sig att de mänskliga rättigheterna verkar i samhället framträder tydligt i hans dialog med den unge Marx tänkande så som det kommer till uttryck framförallt i ”Om judefrågan”. Ett av kärnargumenten i Marx text, vilket var en recension av skriften *Judefrågan* av unghegelianen Bruno Bauer, var hans kritik av de förhoppningar som Bauer tillskriver de mänskliga rättigheterna och den politiska emancipationens möjligheter. Såväl idén om politisk emancipation som mänskliga rättigheter vilar enligt Marx på samma felaktiga antagande: båda två bortser från de underliggande materiella villkor som strukturerar människors liv. De mänskliga rättigheterna har vad han själv senare skulle komma att benämna en ideologisk, i bemärkelsen snedvridande, effekt på hur människor uppfattar sig själva och sin relation till samhället och plats i historien. Hos Lefort däremot, vars tänkande är inspirerat av Marx, har de mänskliga rättigheterna tvärtom den positiva effekten att de synliggör vårt historiska tillstånd och samhällets öppenhet inför framtiden. Hur kan Marx och Lefort komma till så olika slutsatser?

Den mest framträdande politiska effekten av deklARATIONEN av de mänskliga rättigheterna under franska revolutionen, menar Lefort, var att de skapade ett prejudikat, eller ett slags paradigm om man så föredrar, för hur politiska reformer borde legitimeras. Genom att göra dem till ett rättesnöre för hur politiskt handlande motiveras gav 1700-talets revolutionärer upphov till en politisk form vilken karaktäriseras av att dess innehåll är föränderligt. Härigenom möjliggör de, och detta är kärnan i Leforts argument, ett synliggörande av samhällets konstitutiva oförutsägbarhet och fundamentalt historiska karaktär.¹⁵ De synliggör samhällets föränderlighet. Mot Marx, som betonade hur den moderna rättighets-traditionen förutsätter en abstrakt individ rustad med rättigheter

¹⁵ Claude Lefort: *L'invention démocratique* (Fayard, 1981), 65–67.

gentemot samhället, understryker Lefort hur de politiska rättigheterna genererar en politisk aktivitet som för individer samman.¹⁶

Som exempel på detta framhåller Lefort artikel 10 och 11 i 1789 års deklaration, vilka betonar människors: (i) samvetsfrihet; samt (ii) rätt att fritt få distribuera sina tankar under förutsättning att de inte stör den offentliga ordning som stipulerats av lagen.¹⁷ Genom att mobilisera alla människors rätt att associera sig och gemensamt dryfta politiska frågor har de skapat förutsättningar för en kunskapsproduktion bortom de gränser för sanningen som centralmakten tidigare hade satt. I kontrast till Marx argument att de skapar en klyvning mellan civilsamhällets borgare och den politiske medborgaren, betonar Lefort hur de har bidragit till att synliggöra en given samhällsordnings kontingenta karaktär. De bjuder enligt Lefort in till ständigt nya omprövningar av hur vi ska förstå såväl varifrån vi kommer som vart vi är på väg. I politiskt-temporal termer bidrar de till att utvidga vår förståelsehorisont bakåt i tiden: de ger upphov till ett permanent ifrågasättande av de vägar som lett oss dit vi är, vilket i sin tur genererar en öppenhet inför framtiden. De mänskliga rättigheterna synliggör, annorlunda uttryckt, vår historicitet.

Här blir skillnaden väldigt tydlig mellan de försök som gjorts i den kontraktualistiska traditionen att slå fast att alla individer föds med en uppsättning rättigheter och Leforts fenomenologiskt inspirerade angreppssätt, där fokus vilar på de mänskliga rättigheternas sätt att verka i samhället. Snarare än betona ett visst innehåll (som i den klassiska liberala rättighetstraditionen från Hobbes och framåt) pekar Lefort på hur det ligger i ”deras essens att deklarerar” och härigenom ge upphov till ett uppluckrande av såväl det förflutna som framtiden.¹⁸ Han försöker, annorlunda uttryckt, visa hur deras styrka ligger i det sätt som de verkar i världen, och inte i att de ger uttryck för någon typ av evigt värde som vi alla skulle bära inom oss från födseln.

¹⁶ Ibid., 52.

¹⁷ Ibid., 58.

¹⁸ ”de leur essence de se déclarent”, *ibid.*, 66.

Även den kristna monarkiska staten, betonar Lefort, var tvungen att respektera rättigheter. Men här rörde det sig om nedärvda rättigheter som tillkom enskilda grupper, såsom stånden, prästerskapet och adeln, vilkas existens var avhängig monarkin som politisk form. Rättigheterna vilade här på idén om en särskild relation mellan monark och det gudomliga som något nedärvt och oföränderligt.¹⁹ Med genombrottet för den moderna demokratiska samhällsordningen och formulerandet av de mänskliga rättigheterna sker en separation av rätten och centralmakten där människan kommer att utgöra en i relation till kungamakten extern referenspunkt för rättigheterna. Det är i spänningsfältet mellan centralmakten och en separat rättighetssfär vars innebörd inte upphör att diskuteras – det ligger i deras essens att deklarerats – som det moderna demokratiska samhället kan beskrivas som det ”historiska samhället *par excellence*”.²⁰

Med detta menar inte Lefort att tidigare samhällen skulle ha varit statiska. Det har inget samhälle varit. Det som ger det moderna demokratiska samhället sin särprägel är att det synliggör samhällets historicitet genom den separation som häri sker av: (i) den politiska makten; (ii) en rättighetssfär genom vilken folket kan resa anspråk på och omtolka sina fri- och rättigheter; samt (iii) produktionen av vetande och (det successivt allt friare) åsiktsutbytet i civilsamhället.²¹ Inte i något tidigare samhälle har människor erbjudits samma institutionella möjligheter att reflektera kring sitt förflutna samt möjliga vägar in i framtiden. Det är på detta sätt som Lefort menar att de mänskliga rättigheterna i politisk-temporal termer bidrar till att möjliggöra ett mer reflexivt och dynamiskt förhållningssätt till såväl det förflutna som framtiden.

¹⁹ Ibid., 64–65.

²⁰ ”par excellence de la société historique”, *ibid.*, 174.

²¹ Ibid., 64.

Marcel Gauchet: de mänskliga rättigheterna och den demokratiska bumerangen

Marcel Gauchets svar på Leforts artikel lät inte vänta på sig. Hans titel talar för sig själv: ”De mänskliga rättigheterna är inte en politik”. Till skillnad från Lefort, som griper sig an temat med avseende på det moderna samhället i sin helhet, med udden riktad mot förmoderna samhällsordningar, är Gauchets tidshorisont betydligt snävare. I hans kritik vilar blicken i första hand på hur de mänskliga rättigheternas alltmer centrala ställning under 1970-talet kan förstås. Fram till för bara några år sedan betraktades de enligt Gauchet som: ”den dominerande ideologins vulgära verktyg, avslöjat i en handvändning av vilken debutant som helst i misstänksamhetsvetenskapen: och nu har detta gamla plötsligt blivit nytt igen, det misstänkta par excellence återuppstår bortom alla former av misstankar”.²²

Det är mot bakgrund av denna vindkantring i den franska politiska debatten och i de liberala demokratierna mer generellt som Gauchet försöker besvara frågan om de mänskliga rättigheterna är en slags politik, samt om de bör utgöra målet för politiken i väst. Självklart, skriver han, är de mänskliga rättigheterna ett effektivt redskap för att kritisera regimer som måste bryta mot dem för att kunna upprätthålla kontrollen över samhället.²³ Men vilka effekter har de mänskliga rättigheterna i liberala demokratier idag?

Den misstanke som styr Gauchets argumentation är att de mänskliga rättigheterna är ett symptom på en oförmåga att hantera de utmaningar som det politiska livet i väst står inför i samband med arbetarrörelsens kollaps, den politiska rörelse som varit samhällsutvecklingens drivande kraft under 150 år. I detta av-

²² Marcel Gauchet: ”Les droits de l’homme ne sont pas une politique” i *Le débat* 3 (1980), 1.

²³ Han skriver några år senare en bok ägnad frågan om de mänskliga rättigheterna och den roll som de spelar i det moderna samhället och visar där tydligt på hur deras sätt att verka i samhället inte är statisk utan hur deras betydelse förändrats över tid, se: Marcel Gauchet: *La Révolution des droits de l’homme* (Paris, 1989).

seende, menar han, verkar de mänskliga rättigheterna som en mystifierande kraft vilken försvårar det för oss att gripa oss an de utmaningar som de liberala demokratierna står inför. De kan härvidlag förstås som en Gulag-arkipelagens ideologiska effekt. Lärdomen [*la leçon*] av Solzjenitsyns reflektioner tycks primärt vara att vi ska sky makten, vilken ofrånkomligen kommer att slå tillbaka och omvandla emancipatoriska projekt till förtryck: ”allt vi kan göra, det är att göra motstånd”.²⁴ Genom att inskränka sig till ett försvar av formella fri- och rättigheter här och nu bidrar den starka ställning som de mänskliga rättigheterna har i det pågående politiska samtalet till att kringskära förutsättningarna för ett konstruktivt politiskt handlande som sträcker sig bortom horisonten för det förhandenvarande samhället.²⁵ De begränsar, i politisk-temporal termer, horisonten för vårt handlande till det omedelbara nuet på bekostnad av framtidsorienterade reflektioner som den liberala demokratin är beroende av för att fungera väl.

Det primära hotet som de liberala demokratierna står inför är således inte längre de reifierade föreställningar om framtiden som karakteriserar det totalitära samhället. Den främsta utmaningen är istället avsaknaden av framtidsvisioner och den allt starkare tendensen att förstå och praktisera politik i negativa termer, där det i första hand handlar om att slå vakt om individens rättigheter i nuet snarare än att formulera och sträva emot att realisera visioner om ett annorlunda samhälle. De mänskliga rättigheternas starka ställning är på så vis både ett symptom på och en bidragande orsak till vår alltmer akuta oförmåga att föreställa oss framtiden som annorlunda från nuet; de är ett uttryck för en tilltagande presentism. Och om vi, vilket vi enligt Gauchet bör göra, förutsätter att politik är ”en handling som strävar efter att ge sig

²⁴ ”tout ce qu'on peut faire, c'est résister”, Gauchet: ”Les droits de l'homme ne sont pas une politique”, 5.

²⁵ Ibid., 6.

själv de medel som den kräver, ja då är inte, och detta kan inte nog betonas, de mänskliga rättigheterna en politik”.²⁶

Det större politiskt-temporala problemet med de mänskliga rättigheterna är enligt Gauchet att de inte erbjuder något svar på vilken typ av samhällsordning som deras infriande skulle kräva. De kan av denna anledning inte betraktas som ett mål och en princip för politiskt handlande. Tvärtom är de ett uttryck för ett ökande glapp mellan å ena sidan individens krav på ökad individuell frihet och å andra sidan de institutionella förutsättningarna för de individuella friheter som möjliggjorts inom ramen för det moderna samhället.²⁷ Kvalitativa förändringar av samhället kräver ett omvandlande av de för samhället strukturerande institutionerna. Betonandet av individens rättigheter här och nu framstår i politisk-temporala termer inte minst som uttryck för en kris för den starka ställning som framtiden tidigare haft som strukturerande horisont i det moderna samhället.²⁸

Manent: de mänskliga rättigheterna och negationens triumf

Manent hade påbörjat sina analyser av relationen mellan rättighetstraditionen och det moderna samhället under andra halvan av 1970-talet. När han 1981 publicerade en recensionsessä av Leforts *L'invention démocratique* hade han redan indirekt behandlat frågan om relationen mellan den moderna staten och de individuella rättigheterna i *Naissances de la politique moderne* (1977), i *Tocqueville et la nature de la démocratie* (1982) samt i olika artiklar. I kontrast till såväl Lefort, vilken fokuserar på det moderna samhället efter de transatlantiska revolutionerna, och Gauchet som koncentrerar sig på de mänskliga rättigheternas ställning i det senmoderna samhället, analyserar Manent de mänskliga rättig-

²⁶ ”une action qui cherche à se donner les moyens de l'exigence qui la porte, alors les droits de l'homme, et on ne saurait trop fortement y appuyer, ne sont pas une politique”, Ibid., 3.

²⁷ Ibid., 8–10.

²⁸ Ibid., 6.

heterna som ett uttryck för en mer generell politisk tendens typisk för såväl det tidigmoderna som det moderna samhället.

I sin analys av Leforts resonemang tar han Marx kritik av de mänskliga rättigheterna – enligt Manent den mest träffsäkra presentationen som formulerats av den fundamentala paradox som den borgerliga idén om politik utgör – i försvar mot Lefort. Genom att ta avstamp i en isolerad individ riskerar de att undergräva de mellanmänskliga band som flätar samman individer i ett samhälle. Kritiken av Lefort riktas framförallt mot två aspekter: dels dennes tolkning av separationen av makt och kunskap, dels dennes förståelse av relationen mellan individuella rättigheter och centralmakten.

I det förmoderna samhället, menar Manent, ansågs det avgörande att kontrollera opinionsbildningen i samhället, eftersom det är genom människors åsikter som samhället drivs i olika riktningar.²⁹ En förutsättning för att man i det moderna samhället kunde rucka på denna kontroll och lösgöra individernas möjligheter att fritt få kommunicera sina synpunkter var framväxten av den moderna, liberala idén om maktdelningsläran samt separationen av civilsamhälle och stat. Först i samband med att den politiska makten frikopplades från det fria åsiktsutbytet i civilsamhället kunde individernas åsiktsbildning frigöras. Åsiktsfriheten är således, menar Manent, i sig själv lösningen på de problem som den ger upphov till: individens frihet möjliggörs först när den har förlorat sin kraft i samhället, när individens makt i praktiken blivit en politiskt maktlös frihet.³⁰ Individerna kommer istället, som en konsekvens av åsiktsbildningens maktlöshet i det civila samhället, att söka utlopp för sin självständighet genom att ”utöva sina talanger i under- och överpolitiska sfärer: genom att producera värde och idéer”.³¹ På så vis, visar Manent via ett långt citat ur Marx ”Om Judefrågan”, är det med de moderna politiska revo-

²⁹ Pierre Manent: ”Démocratie et totalitarisme. À propos de Claude Lefort” i *Commentaire* 16 (1981), 580.

³⁰ *Ibid.*, 580.

³¹ ”exercant leur talents dans les sphères sub et supra-politique: en produisant des richesses et des idées”, *ibid.*, 581.

lutionerna inte ”människan som medborgare” som står i fokus i den moderna tanken om emancipation, utan ”människan som borgare”.³² Ytterst mynnar detta ut i ett samhälle där ”makten är utan åsikt och åsikterna utan makt”.³³

Detta ger upphov till en dynamik där individerna i det moderna samhället – åsiktsbärarna utan makt – vänder sig till staten – den åsiktslösa makten – med ständigt nya krav på rättigheter som de vill ha tillfredsställda. I kraft av att utgöra det givna instrumentet för tillfredsställandet av individernas rättigheter leder detta till ett ständigt utökande av statens makt. Denna dynamik förstärker staten dels direkt genom att individerna vänder sig dit för att få sina rättigheter tillfredsställda, dels indirekt genom att den underminerar andra mellanmännsliga band då den övertar uppgifter som tidigare utförts inom ramen för mellanmännsliga relationer med rötter längre tillbaka i tiden, före den moderna statens genombrott. I detta avseende sammanfaller Manents kritik med Gauchets, vilken även han framhåller problemet med ett försvagade av mellanmännsliga band bortom relationen mellan rättighetsbärande individer och staten.

Med idealet att det inflytande, eller makt, som en individ ska kunna utöva över en annan individ bör minskas – den moderna idéen om individens frihet – växer successivt kraven på att staten ska intervensera och förhindra att en individ utövar makt över någon annan. Härigenom undergrävs civilsamhällets oberoende gentemot staten.³⁴ På grund av att de reformer som staten genomför måste vara i enlighet med de enskilda individernas krav – staten ska vara ”neutral” mellan olika preferenser, den ska vara åsiktsfri – är detta en strikt negativ process. Den drivs av en logik som syftar till att frigöra individer från hinder, snarare än att låta sig orienteras i enlighet med några affirmativa, positiva ideal.³⁵ De

³² Marx, från ”Om judefrågan”, citerad i Manent: ”Démocratie et totalitarisme”, 581.

³³ Manent: ”Démocratie et totalitarisme”, 581.

³⁴ ”le pouvoir de la société à être indépendante de l’État qui tend à être annulé”, *ibid.*, 582.

³⁵ *Ibid.*, 583.

krav som individen ställer på staten för att få sina rättigheter realiserade, kommer på så vis successivt att mala ner de positiva, konstruktiva ideal om människan som byggts upp under tidigare sekler, där individerna hade ett transcendent, förmodat evigt ideal att sträva emot (en strävan efter att bli en guds avbild). Den moderna människan verkar härigenom som en parasit på de ideal som tidigare generationer har betraktat som mänskliga.³⁶

Till skillnad från Gauchet, vilken betonar de mänskliga rättigheternas nya, maximalistiska roll i det politiska livet, uppfattar således Manent deras nya, allt starkare ställning som en rörelse sprungen ur den för det moderna samhället typiska separationen av rättighetsbärande individer och en suverän stat, med rötter i de absoluta monarkierna och de tidigmoderna rättighetsdiskussionerna. I hans analys är förändringarna under det moderna och sedermera det senmoderna samhället primärt ett uttryck för en intensifiering av en logik som är konstitutiv för det moderna samhället som sådant, från 1500-talets absoluta monarkier och framåt. Problemet för Manent är den moderna rättighetstraditionen i sig.

Betraktad i ett politisk-temporalt perspektiv uttrycker Manents analys en förståelse av det moderna samhället som bärare av en sorts processtänkande, enligt vilket historiens mål är att frigöra individen. Det vore emellertid, skriver Manent, ett misstag att uppfatta denna förändring som ett uttryck för en ny social *ordning*. I kraft av att vila på en föreställning om individen som helt tömd på egenskaper är den oförmögen att generera någonting nytt. Det som karakteriserar den är blott den långsamma ”ero-deringen av den gamla ordningen”.³⁷ Detta är en process som förvisso inbegriper förändring, men ingen ny social ordning i en kvalificerad mening (vilket Manent underförstått antar inbegriper positiva, bortomtemporala ideal utifrån vilka samhället bör orienteras): den enda drivkraften är en ”ren Negation”, med den moderna idén om de mänskliga rättigheterna som ett av sina

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

tydligaste uttryck.³⁸ Eftersom staten ska vara neutral (den åsiktslösa makten) finns inget utrymme för substantiella mål utifrån vilka samhället kan struktureras, endast olika regleringar som syftar till att frigöra individen från de från det förflutna nedärvda fördomarna (om manligt och kvinnligt, rätt och fel, eftersträvansvärt och inte, skillnaden mellan det vackra och det fula etcetera, etcetera).

Det politisk-temporal kärnproblemet i Manents resonemang är att vi i det moderna samhället förlorat evigheten som strukturerande horisont för vårt handlande, och den idé om sanning som denna är sammanflätad med. Detta sätt att tänka är uppenbart sant för tänkare som Platon, Aristoteles och naturrättsteoretiker som Thomas av Aquino, för vilka det evigt goda må ha varit utom räckhåll för dödliga, men likväl existerade som strukturerande principer för människors handlande. Men det är, betonar Manent, även sant för förmoderna skeptiska traditioner, vilka åberopade sig på en ”atemporal filosofisk attityd vilken gjorde gällande att ja likväl som nej kan bekräftas med lika giltiga (eller ogiltiga) argument”.³⁹ Det är endast via detta förmoderna förhållningssätt, med ideal som i relation till tiden är externt givna men som inspirerar och verkar i tiden, som vi kan få vägledning i vårt tal och handlande. Det är detta sätt att orientera sig på i tiden som successivt mals ner i det moderna samhället, och då inte minst via den moderna rättighetsläran. Effekten är ett successivt utplånande av alla medierande institutioner och konventioner, baserade på substantiella, affirmativa ideal som en människa bör sträva efter, och ett upplösande av de mellanmänskliga band som binder människor samman utöver relationen mellan stat och individ.

³⁸ Pierre Manent: *Tocqueville et la nature de la démocratie* (Paris, 1982), 179. Manent har senare vidareutvecklat dessa tankegångar i olika essäer och publicerat en kortare monografi med titeln *La loi naturelle et les droits de l'homme*, baserad på en föreläsningsserie som han gav vid L'institute Catholique våren 2017, där han fördjupar de underliggande politisk-teologiska problem som resonemanget vilar på. Se Pierre Manent: *La loi naturelle et les droits de l'homme* (Paris, 2018).

³⁹ Pierre Manent: *Naissances de la politique moderne* (Paris, 1977), 7.

Mänskliga rättigheter som politiskt-temporalt problem

Lefort, Gauchet och Manent förenades negativt i en kritik av olika former av deterministiskt inspirerat processtänkande, det vill säga idén att historien har ett slutmål som det politiska livet bör underordnas. Samtidigt är skillnaderna mellan de tre stora; genom att fokusera särskilt på de politisk-temporalas aspekterna har jag visat hur de tydligt skiljer sig åt rörande hur de uppfattar att de mänskliga rättigheterna påverkar förutsättningarna att orientera sig i tiden.

Med sitt längre historiska perspektiv, med fokus på det moderna samhället som sådant, formulerar Lefort ett försvar av de mänskliga rättigheternas fundamentala betydelse för en vital demokrati genom deras synliggörande av samhällets kontingens. Som en för det moderna samhället specifik politisk form har de mänskliga rättigheterna kontinuerligt bjudit in till förnyade diskussioner rörande deras innebörd. Politiskt-temporalt föreställer sig Lefort att de härigenom bidrar till ständigt förnyade diskussioner rörande varifrån vi kommer, i vilken riktning vi är på väg, samt i vilken riktning vi bör röra oss in i framtiden. Det är just denna inbjudan till nya grupper att formulera och göra anspråk på de mänskliga rättigheterna som gör att de bidrar till att ständigt frigöra nya perspektiv för medborgarna i en given politisk gemenskap och härigenom synliggöra den förhandenvarande samhällsordningens icke-nödvändighet, dess kontingens. Genom att om-dirigera blickfånget mot möjligheterna att via ett handlande i nuet hålla framtiden öppen är de bättre lämpade att tjäna den politiska friheten än de föreställningar om framtida lyckoriken som präglat flera andra politiska rörelser i det moderna samhället.

Genom att betona de mänskliga rättigheternas uppsving under 1970-talet snarare än deras verkan i det moderna samhället i en vidare mening drar Gauchet helt andra slutsatser. I kontrast till Lefort betonar han hur de mänskliga rättigheterna som ett fristående, "maximalistiskt" politiskt ideal har en politiskt paralyserande effekt genom att först och sist ha en abstrakt individs rättigheter för ögonen. Här återfinns resonemang som i politisk-temporalas termer tydligt pekar framåt mot de diskussioner

rörande presentism och politisk handlingsförklaring som seglat upp långt senare, såsom i till exempel Samuel Moyns *The Last Utopia* från 2010. Den senmoderna tolkningen av de mänskliga rättigheterna tenderar att förstärka föreställningen att individ och kollektiv står i en ömsesidigt uteslutande relation till varandra. Utan att balanseras upp av andra politiska visioner riskerar ett ensidigt betonande av de mänskliga rättigheterna i konstitutionella liberal-demokratiska välfärdsstater att underminera och i värsta fall helt ersätta de andra institutioner och organisationer genom vilka människor mer spontant skapar och reproducerar samhället utifrån sina behov och erfarenheter. De göder istället en form av processtänkande där historien blir till en extern kraft som pekar mot ett slutmål, där individens frigörelse är det över-skuggande målet. I detta avseende påminner Gauchets analyser om Manents. Men medan Gauchets analys vilar på skillnaderna mellan det moderna (den minimalistiska förståelsen) och det senmoderna samhället (med dess tendenser mot en maximalistisk förståelse av de mänskliga rättigheterna), söker Manent förklaringarna till rättighetsformens tendens mot processtänkande i det moderna samhället som sådant.

Delvis förklaras skillnaderna i deras politisk-temporal analys av att de tre opererar med olika tidshorisonter. Även denna aspekt pekar tydligt framåt mot den historiska vändningen trettio år senare. Men skiljelinjerna mellan de tre kan inte reduceras till detta. Exempelvis hävdar Lefort att de mänskliga rättigheternas uppsving, såsom de kommer till uttryck i de nya sociala rörelserna från 1960-talet och framåt, är ett ypperligt exempel just på hur de som politisk form ständigt generar nya politiska diskussioner kring deras innebörd och hur de politiskt-temporalt härmed bidrar till att blottlägga och konfrontera en given politisk gemenskap med dess öppenhet inför framtiden.⁴⁰ Gauchet å sin sida menar istället att de senmoderna förespråkarna av mänskliga rättigheter inte lyckats formulera en konstruktiv kritik som

⁴⁰ Gauchet: "Les droits de l'homme ne sont pas une politique", 6; Claude Lefort: "La communication démocratique. Entretien avec Claude Lefort" i *Esprit* 9–10 (1979), 36.

sträcker sig bortom försvaret av individens fri- och rättigheter här och nu. Samtidigt varnar de båda två för farorna med en politik som låser sig mot en temporal horisont, och framhåller på olika vis hur politik i en kvalificerad mening inbegriper en vidare historisk inbäddning, där det förflutna, samtiden och framtiden sätts i spel mot varandra – trots att deras analyser av hur de mänskliga rättigheterna påverkar vår temporala orientering går isär.

Även i skillnaden mellan Lefort och Manent rör det sig om olika tolkningar av de mänskliga rättigheternas effekter och inte endast om olika historiska perspektiv på deras tillblivelse. Lefort framhåller hur separationen av makten (suveränen) och rättigheter (och då i kontrast till den tidigmoderna förståelsen där monarkens roll symboliserade maktens och rättens enhet) kontinuerligt bidrar till ett ifrågasättande av nedärvda normer och försanthållanden, och härigenom skapar förutsättningar för en känslighet för vår historicitet. Manent gör en diametralt annorlunda tolkning av denna förändring. Där Lefort menar att de mänskliga rättigheterna ger upphov till diskussioner som synliggör det rådande tillståndets kontingens, och som sådana utgör raka motsatsen till den typ av processtänkande som ligger till grund för de totalitära rörelserna under 1900-talet, betonar Manent hur de mänskliga rättigheterna är intimt sammanlänkande med samma form av processororienterat tänkande.

Till skillnad från det fokus på mänskliga rättigheter som i första hand ett historiskt problem som diskussionerna inom den så kallade historiska vändningen kretsar kring, har jag i föreliggande studie genom det tillämpade politisk-temporala perspektivet framhållit hur de analyserade tänkarna menar att mänskliga rättigheter villkorar vår temporala orientering. Som jag framhöll i inledningen kan emellertid samma perspektiv aktiveras för att göra många andra typer av studier. Genom att framhålla ett gemensamt drag för flera existerande angreppssätt synliggör perspektivet den betydelse som temporal orientering har för förståelsen av politiska fenomen.